

лени фактов, имеющих юридическое значение. Свердловск, 1987. 5. Штефан М.Й., Дрижчана О.Г. Цивільне процесуальне право України. К., 1994. .: Фурса С.Я. Окреме провадження у цивільному процесі України. К., 1999. 7. Решетникова И.В., Ярков В.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. М., 1999. 8. Тимченко Г. Зміст змагальності у сучасному цивільному процесі // Право України. 2005. № 5. 9. Веденеев Е.Ю. Роль суда в доказывании по делам в российском гражданском и арбитражном судопроизводстве // Арбитражный и гражданский процессы. 2001. № 2. 10. Авдюков М.Г. Принцип законности в гражданском процессе. М., 1970. 11. Васильковский Е.В. Учебник гражданского процесса. М.-СПб., 1914. 12. Селиванов В. Нетотожність права і закону (методологічний аспект) // Право України. 2005. №5. 13. Гуревич М.А. Судебное решение. Теоретические проблемы. М., 1976. 14. Тимченко Г. Зміст змагальності у сучасному цивільному процесі // Право України. 2005. № 5. 15. Шевчук П.І. Розширення дії засад змагальності та диспозитивності при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції. К., 2004.

Надійшла до редколегії 18.08.06

О. Є. Голубенко

ПРАВОВА ПРИРОДА ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Статтею 1 Конституції проголошено Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою; людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю [1, ст.1, 3]. Принципова зміна загальноправового конституційного статусу й спрямування держави зумовило зміну правового становища держави в цивільному праві, в тому числі й конститутивних ознак її цивільної правосуб'єктності. Виникла й потреба переосмислення наукових концепцій за визначеною тематикою відповідно до положень позитивного права. Зокрема, слід чітко визначити хто і на якій підставі бере участь у певних цивільних відносинах.

Правове становище держави як суб'єкта цивільного права та права інтелектуальної власності, його особливості неодноразово досліджувались у радянській та вітчизняній науці. Вивчали цю проблему й науковці інших країн. Серед іноземних вчених особливу увагу зазначеному питанню приділяли Б. Віндшейд, Ф. К. фон Савінї, Н. Л. Дювернуа, Р. фон Йерінг, Р. фон Моль. Серед цивілістів дореволюційного періоду правової природи держави як суб'єкта цивільного права досліджували К. М. Анненков, М. І. Лазаревський, Д. І. Мейер, Б. О. Кістяківський, П. І. Новгородцева, І. О. Покровський, М. С. Суворова, Е. М. Трубецький, Б. Н. Чічерин, Г. Ф. Шершеневич. Законодавство України в своїй основі базується на законодавстві Української РСР та Радянського Союзу, тому особливу вагу для досліджуваної теми мають роботи саме радянських цивілістів, серед яких зазначений предмет досліджували А. І. Аскназій, С. М. Братусь, О. В. Венедіктов, В. В. Вітрянський, Д. М. Генкін, О. С. Йоффе, Ю. Х. Калмикова, М. І. Кулагін, В. В. Лаптев, А. О. Лунц, Я. М. Магазинер, В. К. Мамутов, І. С. Перетерський, Є. О. Суханов, В. О. Тархов,

Ю. К. Толстой, В. Ф. Яковлев, Р. В. Шенгелія. Особливо потрібно відмітити монографії О. А. Пушкіна [2], М. І. Брагінського [3] та П. П. Виткявічуса [4]. Серед сучасних українських цивілістів найбільш повно це питання розглянуто О. М. Климентом у дисертації «Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права» [5].

Метою статті є аналіз наукових положень і законодавства стосовно правової природи держави як суб'єкта права інтелектуальної власності.

Вихідним є те, що відповідно до ч.2 ст.2 ЦК України учасником цивільних правовідносин є держава Україна, яка відноситься зазначеною нормою до суб'єктів публічного права. За термінологією вказаної статті держава Україна не є юридичною особою приватного права чи юридичною особою права публічного і як суб'єкт публічного права є лише учасником цивільних правовідносин. Ст.421 ЦК України не визначає державу суб'єктом права інтелектуальної власності також. Спеціальне законодавство з інтелектуальної власності теж не містить норм, відповідно до яких держава набувала б правового становища суб'єкта права інтелектуальної власності. У ст.40 Закону України «Про власність» державу визнано суб'єктом права інтелектуальної власності і згідно зі ст.4 ЦК України у визначенні становища держави Україна в праві інтелектуальної власності переважне значення має дія саме ст.421 ЦК України. Дотримуючись наведеної правової позиції, вбачається за необхідне визначити сутність особливостей держави саме як окремого учасника цивільно-правових відносин – суб'єкта публічного права, у порівнянні з особами фізичними та юридичними. Між тим здається, що законодавець поширює на участь держави в цивільно-правових відносинах дію правових норм, які визначають участь в них юридичних осіб, але ж без визнання держави особою юридичною.

Щодо юридичної природи держави як суб'єкта цивільного права, а також і права інтелектуальної власності наразі ні в роботах цивілістів, ні в позитивному праві не існує чітко визначених позицій, однак слід вказати на дві концепції. Одна виходить із визнаної сьогодні практики про визначення двох категорій суб'єктів цивільного права – це особа фізична та юридична; саме ці правові категорії якнайефективніше відповідають сучасним вимогам щодо участі у правовідносинах [6, с.303]. Основними положеннями концепції є застосування універсальної правової конструкції «юридична особа» до усіх публічних утворень – держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади та разом з державними господарюючими утвореннями, органами влади та місцевого самоврядування, визнання їх юридичними особами публічного права. Ця концепція особливо підтримана зарубіж-

ною цивілістикою та російською цивілістикою дореволюційного періоду, багато сучасних науковців також схиляються до зазначеної теоретичної позиції.

Інша наукова концепція вказує на те, що ЦК України встановлює три види учасників цивільних відносин – це фізичні особи, юридичні особи та держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади як суб'єкти публічного права. Конститутивною ознакою держави завжди є публічна влада. А звідси – вступ держави у цивільні відносини, що засновані на засадах юридичної рівності і вільного волевиявлення їх учасників, по суті, призводить до руйнації вказаних засад, не зважаючи на те, який статус державі буде надано для участі у цивільних відносинах [7, с.160]. Зазначене обумовило визначення статусу учасника цивільних прав відносин для держави у ЦК України.

Держава Україна є публічним утворенням, становище та мета діяльності якої визначені публічним правом, це визначає особливості галузевої цивільно-правової правосуб'єктності держави як учасника цивільно-правових відносин. Вважаємо за необхідне підкреслити концептуальне положення про неможливість визначити правову природу держави як учасника цивільно-правових відносин, її цивільно-правову правосуб'єктність без врахування її загальної правосуб'єктності та конститутивних публічно-правових ознак держави. Актуальним є питання визначення впливу цих ознак на участь держави у приватно-правовій сфері, з врахуванням основних принципів цивільного права – диспозитивність, рівноправність сторін тощо.

Основними публічно-правовими ознаками держави можна визначити такі: наявність внутрішнього та зовнішнього суверенітету, відповідно до Декларації «Про державний суверенітет» [8], Акта проголошення незалежності України [9]. Головними ознаками суверенітету є незалежність та верховенство влади на певній території, верховенство державної влади над усіма іншими владними структурами.

Як зазначають в своїй роботі А. П. Сергеев та Ю. К. Толстой [10, с.179], держава має таку властивість як суверенітет, що перетворює її на особливого суб'єкта права цивільного, а саме:

- державі притаманна правотворча функція, вона приймає закони, якими мають керуватися інші суб'єкти цивільного права; (тим вона, на відміну від інших суб'єктів права, може встановлювати свою правосуб'єктність взагалі і окремих державних органів зокрема;

- держава може приймати адміністративні акти, з яких виникають цивільно-правові відносини незалежно від волі іншої сторони; (наприклад, у сфері інтелектуальної власності такими є плани наукових робіт;

– держава зберігає владні функції і у побудованих на засадах рівності цивільно-правових відносинах;

– держава користується імунітетом.

Можна зазначити й інші особливості, наприклад виключна можливість мати на праві власності майно, що виключене з цивільного обігу, виключність способів набуття прав на об'єкти цивільного права (конфіскація (ст.353 ЦК України), реквізиція (ст.354 ЦК України), виключні форми реалізації права власності – приватизація та багато інших. Наявність території, яка знаходиться в публічно-правовій належності державі.

Держава Україна, як суверенна політико-територіальна організація суспільства, якій належить влада, є соціальною державою, їй притаманне представництво інтересів всіх суб'єктів суспільства, осіб як фізичних, так і юридичних.

Основними тезами, що обґрунтовують позицію визнання держави юридичною особою, є такі: держава має всі ознаки юридичної особи, публічно-правові властивості держави не впливають, виходячи з основних засад приватного права, на властивості держави як учасника цивільних правовідносин.

Окремим фактом, що наводиться в підтримку визнання держави юридичною особою, є уникнення за такою правовою позицією втручання держави як суверена у відносини громадянського суспільства. Така структура, як громадянське суспільство, є визнаною правовою категорією, а за наведеним принципом держава у разі вступу її у приватно-правові відносини як публічно-правове утворення тим самим порушує принципи розмежування держави та суспільства громадянського. Видається, що сам факт вступу в зазначені відносини держави за правовим становищем публічно-правового утворення порушує принципи громадянського суспільства. Принципи приватного права не мають бути порушеними, виходячи з правового становища держави як особливого суб'єкта.

Зазначене необхідно враховувати, але вважаємо, що повною мірою з ним погодитись не можна.

Про особливість держави як суб'єкта цивільного права вказують також такі положення цивільного законодавства:

– п.п. 3, 4 ст.11 ЦК України визначають такі підстави виникнення цивільних прав та обов'язків: «Цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування». Правотворча функція є публічно-правовою ознакою держави і притаманна лише публічно-правовим утворенням, у даному випадку прийняття нормативно-правових актів державою безпосередньо впливає на

цивільно-правові відносини. З цього можна зробити висновок про особливості правового становища держави як суб'єкта цивільного права;

– ст.350 ЦК України «Викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю» відносить до компетенції органу державної влади прийняття рішення про викуп земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю. Зазначена цивільно-правова норма чітко встановлює вплив публічно-правових властивостей держави на її правове становище як суб'єкта цивільного права.

Подібні норми містить й законодавство України про інтелектуальну власність. Так, ст.15 Закону України «Про авторське право та суміжні права» встановлює право Кабінету Міністрів України визначити мінімальні ставки авторської винагороди та порядок їх застосування; ст.30 того ж закону до компетенції КМ України відносить право встановлювати спеціальні відрахування до фондів творчих спілок України за використання на території України творів, які стали суспільним надбанням. Подібні за специфікою норми містять й інші закони України про інтелектуальну власність.

З наведених прикладів можна зробити висновок, що не тільки в теоретичних концепціях, але й і у положеннях позитивного права закладена позиція про особливу природу правового становища держави як суб'єкта цивільного права, а, отже, й права інтелектуальної власності, порівняно з особами фізичними та юридичними.

Однак теоретична концепція визначення держави як особливо-го суб'єкта цивільного права має проблеми встановлення її правової природи як суб'єкта цивільного права і права інтелектуальної власності, що чітко просліджується у законодавстві. Виходячи з особливостей правової природи держави, вбачається за необхідне врахувати це в законодавстві, але ж законодавець цього не робить. Складається враження, що, визнавши суб'єктів публічного права учасниками цивільних правовідносин у ч.2 ст.2 ЦК України, він цим і обмежився. Інші норми цивільного права та права інтелектуальної власності, що відносяться до визначення учасників правовідносин, указують лише на фізичних та юридичних осіб.

Іншою проблемою є дотримання принципів (рівність сторін, диспозитивність тощо), на яких базується приватно-правова сфера суспільних відносин, де публічно-правові властивості правової природи держави мають бути з ними узгоджені.

Виходячи з наведеного, вважаємо доцільним звернутися до так званої «теорії розщеплення», яка полягає в наступному: держава як суб'єкт приватного права визнається юридичною особою, або, за іншими визначеннями, – казною (фіском). Держава як публічно-правове утворення та як казна (юридична особа) – це один і той же суб'єкт, але у різних своїх проявах. Юридична особа (каз-

на) є формою участі у приватно-правових (майнових та немайнових) відносинах держави. Держава як суверен наділена публічно-правовими властивостями (влада, судовий імунітет та інші), але в приватно-правових відносинах, виходячи з принципів рівності сторін, диспозитивності та інших, не має застосовувати власні публічно-правові ознаки. Виходячи з цього, держава немов би поділяється («розщеплюється») на два аспекти власної діяльності – публічно-правову та приватно-правову. Теорія «розщеплення» була обґрунтована такими науковцями, як П.Лаванд та Г. Еллінек, її підтримували російські дореволюційні цивілісти.

Загальний поділ права на публічне та приватне має наслідком розмежування методології, предмета, можна говорити про значну відмінність у правовому механізмі, теоретико-правових конструкцій та категоріях. У правовій науці визнано хибність застосування категорій приватного права у праві публічному та публічно-правових категорій у приватному праві. Виходячи з наведеного, можна говорити про ускладненість застосування категорії «суб'єкт публічного права» (публічно-правове утворення) для визначення держави як суб'єкта права цивільного та права інтелектуальної власності, що, як зазначалось, є проблемою й у категоріальному апараті позитивного права.

Доктрини юридичної особи прийнято поділяти на реалістичні та так звані «фіктивні». Так звана теорія «фікції» була розроблена Ф. К. Савін'ї. Не будемо вдаватися до встановлення істинності чи хибності останньої порівняно з реалістичними теоріями, вкажемо на актуальність тез останньої і для сучасної науки цивільного права. При визначенні організації юридичною особою поняття «фікції» можна тлумачити за влучним визначенням Е. Н. Трубецького, «Фикция есть вымысел, предположение чего-то несуществующего; между тем, приписывая права учреждениям и корпорациям, мы вовсе не вынуждены вымышлять что-то несуществующее... и учреждения с определенными функциями есть величины весьма реальные. Раз «субъект прав» – вообще не то же, что человек, то называть учреждения и корпорации юридическими лицами – все не значит создавать фикции» [11, с.168].

Виходячи з наведеного, можна зробити наступні висновки. Держава за своєю сутністю є організацією (суверенна політико – територіальна організація суспільства). Але як суб'єктові цивільного права державі властиві основні ознаки юридичної особи – організаційна єдність, участь у цивільному обігу від свого імені, відокремлене майно, самостійна відповідальність за своїми зобов'язаннями, наявність процесуальної правосуб'єктності. Але ж з наведених властивостей походить особливе правове становище порівняно з іншими суб'єктами цивільного права. Доречним виявляється, виходячи з визнаних у приватному праві правових конс-

трукцій, визнання за державою як суб'єктом цивільного права становища юридичної особи (за принципом теорії «фікції») з окресленням у законі особливостей держави як окремого суб'єкта, порівняно з фізичними та юридичними особами.

Необхідно визначити концептуальне положення про наявність саме приватно-правових особливостей держави як суб'єкта цивільного права та права інтелектуальної власності, а не публічно-правових.

Правова конструкція правового становища держави як суб'єкта цивільного права та права інтелектуальної власності допоможе уникнути зазначених категоріально-понятійних проблем в позитивному праві та відокремленості публічно-правових властивостей держави від її становища як суб'єкта приватного права.

Ст.19 Конституції України встановлює: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.» Верховенство права як основний принцип правової держави визначає й підвладність держави праву. Саме це має визначати узгодженість наявності публічно-правової властивості – правотворчої функції держави з її правовим становищем суб'єкта права цивільного та права інтелектуальної власності.

За цим принципом вбачається доцільним відокремити публічно-правові властивості держави в цивільному праві і твердити, що особливості її правового становища як суб'єкта цивільного права можуть визначатися у встановлених законом випадках та порядку.

Список література: 1. Конституція України // ВВР. 1996, № 30. 2. Пушкин А.А. Советское государство как субъект гражданского права. Х., 1965. 3. Брагинский М.И. Участие советского государства в гражданских правоотношениях. М., 1981. 4. Виткявичус П.П. Гражданская правосубъектность Советского государства. Вильнюс, 1978. 5. Клименко О.М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права: Дис... канд. юрид. наук. К., 2006. 6. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар /За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. К., 2004. 7. Цивільне право України: Підручник. Т.1. За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої та В.Л. Яроцького. К., 2004. 8. Декларація про державний суверенітет України. К., 1991. 9. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // Відомості ВР України. 1991. № 38. Ст. 502. 10. Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание третье, переработанное и дополненное. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 1998. 11. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. СПб., 1999.

Надійшла до редакції 23.06.06